

پیشگیری از وقوع جرایم علیه محیط زیست

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۱۱/۱۱، تاریخ تصویب ۱۴۰۱/۰۳/۱۲)

پونه علی ملایی^۱

حسین علی ملایی

چکیده

محیط زیست در دو مفهوم به کار برده می شود؛ یک، مفهومی که از علوم طبیعت ناشی می شود و تحت عنوان محیط زیست طبیعی معرفی شده و دیگری، در تعامل با سازکارهای انسانی است که با عنوان محیط زیست انسانی از آن نام برده می شود که هر دو عنوان فوق طیف گسترده ای از موضوعات مختلف را تحت پوشش خود دارد. به همین دلیل حقوق کیفری محیط زیست جزئی یا کلی شامل مقرراتی می شود که یا با ملاک ها و یا با محک های تأسیس مادی تأکید دارند. هدف تحقیق بررسی و شناسایی علت شناختی عوامل مؤثر در ارتکاب جرایم علیه محیط زیست و سپس ارائه راهکارها و تدابیر غیر کیفری کنشی به منظور مبارزه با آن عوامل و موقعیت ها در قالب جرم شناسی می باشد و روش گردآوری مطالب، به صورت توصیفی تحلیلی و اطلاعات و داده های مورد نیاز به روش اسنادی و کتابخانه به دست آمده است. کشور ایران دارای نقاط قوت و پتانسیل های بسیار زیادی در زمینه محیط زیست و حفاظت از آن و مردمانی مشتاق در جهت انجام برنامه های زیست محیطی می باشد که یقیناً با همت کارشناسان و مسئولین امر و مردمانی سرشار از عشق و معرفت به محیط زیست و طبیعتی پاک دور از دسترس نیست و باید اطلاع رسانی و آگاهی ها را بالا برده و زمینه های حضور کلان مردم در این امور را فراهم سازیم. از این رو، شایسته است که تدابیر و روش های دیگری جهت پیشگیری و یا کاهش امکان پیش آمد جنایی مربوط به جرایم زیست محیطی تحت

^۱ نویسنده مسئول

عنوان روش های پیشگیرانه غیرکیفری و کنشی از طریق حذف و خنثی سازی مجازات و یا تغییر موقعیت ها و یا عوامل یا فرایندهای جرم زا در قالب روش های پیشگیرانه اجتماعی و وضعی را مورد پیش بینی قرارداد و اینکه به کارگیری و اعمال این روش ها منوط به شناسایی آن عوامل و فرایندها و موقعیت های مؤثر در ایجاد و تکوین جرایم علیه محیط زیست است. پس باید کوشش شود که متون مربوط به قانون حفاظت محیط زیست ساده تر شده و به سازمان حفاظت محیط زیست صلاحیتی تام و مؤثر در این زمینه اعطا گردد و سازمان ها و نهادهای دیگر نیز ملزم به همکاری با این سازمان شوند.

واژگان کلیدی: جرم شناسی، علت شناختی، پیشگیری، محیط زیست، جرایم، مجازات

مقدمه

با نگاهی به آیات و روایات و سیره ی اهل بیت (ع) روشن می گردد که هیچ مکتبی مانند اسلام به طبیعت و محیط زیست اهمیت نداده است. از سوی دیگر، قرآن کریم در بسیاری از آیات، انسان ها را به مطالعه طبیعت و عناصر آن فراخوانده است. همچنین، بسیاری از سوره های قرآن کریم به نام یکی از عناصر طبیعت خوانده می شود مانند: سوره های شریفه بقره، رعد، نحل، نور، عنکبوت، نجم، فجر، شمس، حدید، لیل، قمر، تین، ناس و... خداوند متان، سرنوشت بشر را به گونه ای رقم زده است که در دامان طبیعت رشد کند و به آن نیازمند باشد. طبیعت به شکلی خلق شده است که در خدمت انسان باشد و نیازهای او را برطرف کند. با در نظر رفتن این نکته که به حکم قرآن کریم همه چیز در جهان آفرینش بر پایه ی نظم و عدالت استوار است و هر چیزی به اندازه لازم آفریده شده است،^۱ این نتیجه به دست می آید که نابسامانی های

^۱ - آیه شریفه «...إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» آیه (۴۸) سوره قمر.

موجود در طبیعت و آلودگی‌های زیست محیطی ناشی از بهره‌وری نادرست از طبیعت و منابع آن است. فعالیت‌های انسان برای رسیدن به رفاه و توسعه اقتصادی و اجتماعی، خود باعث تخریب محیط زیست شده است. این تخریب آن‌چنان در وضعیت آب و هوای کره زمین، دگرگونی ایجاد کرده که سلامتی و حیات او و سایر موجودات زنده را به خطر انداخته است. شرایط به وجود آمده به حدی وخیم است که امروزه از آن به عنوان «بحران محیط زیست» یاد می‌شود. برای رهایی از این بحران باید به اصول اخلاقی و متون دینی به ویژه اسلام مراجعه کنیم، زیرا مبنای پیدایش بحران زیست محیطی کنونی، بحران اخلاق در میان انسان‌ها است. در قرآن کریم از نابود کردن و تخریب محیط زیست به عنوان اعتداء (تجاوز) نام برده شده است و بر این اساس کسانی که رفتار ناشایست نسبت به محیط زیست داشته باشند، از رحمت و محبت خداوند محروم خواهند بود. (مائده ۸۶) درست است که خداوند طبیعت را مقهور انسان آفریده و انسان را به عنوان جانشین خود در زمین قرار داده است، اما این به آن معنا نیست که او آزاد باشد تا هر گونه که مایل است رفتار کند. انسان در برابر خداوند و تمامی آفرینش مسئول است. او باید در برابر اراده‌ی خداوند تسلیم باشد و با صلح و صفا در کنار طبیعت زندگی کند. به عبارت دیگر، انسانی که جانشین خداوند در زمین است باید همواره در راه حفظ و سلامت طبیعت بکوشد. دین پژوهان اعلام کرده‌اند که توجه به ارزش‌های اخلاقی و مذهبی، تضمینی برای حفاظت از محیط زیست است. آن‌ها معتقدند که انسان‌ها علاوه بر اجرای قوانین باید استانداردهای اخلاقی را نیز مراعات کنند تا به اهداف پایدار خود دست یابند. در دین اسلام حفاظت از محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعدی باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، یک وظیفه‌ی دینی تلقی می‌شود. خداوند، طبیعت را هدفمند و هدفدار خلق و تمام مخلوقات را به لحاظ کمیت و کیفیت به اندازه و متناسب آفریده است. مؤید این جمله را گفتار خداوند در قرآن کریم است که می‌فرماید: «ما هر چه آفریدیم به اندازه آفریدیم^۱». یا در جای دیگر می‌فرماید که: «زمین را هم بگسترديم و در آن

^۱ - آیه شریفه: «...قَدْ جَعَلْنَا لِلَّهِ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا»، آیه (۳) سوره‌ی طلاق.

کوه‌های عظیم برنهادیم و از آن هر گیاه و نیک، متناسب و موافق حکمت و عنایت برویاندیم.^۱ جهان هستی از نظم دقیقی برخوردار و تمامی مخلوقات در تعادل و تناسب و به اندازه آفریده شده‌اند و هر یک از اجزا و عناصر خلق شده در بقای این کره‌ی خاکی و در نتیجه در ادامه‌ی زندگی انسان نقش دارد؛ بنابراین هر تغییر نابه‌جا و زیان رساندن به هر یک از اجزای این سیستم عظیم، سبب به خطر افتادن حیات هستی می‌شود. دین اسلام مملو از توصیه‌های حفاظت از آن چه که خدا خلق کرده است می‌باشد و این به مفهوم حفاظت از محل زیستن مخلوقات و یا حفاظت از محیط زیست است. بدون شک محیط زیست سالم یکی از نعمات الهی و بخشی از نظام خلقت می‌باشد که ریشه در جهان بینی توحیدی دارد؛ یعنی جهان و هر آن چه که در اوست، تصویری از خداوند واحد است. در اسلام هرگونه رفتاری که منجر به فساد در عرصه محیط زیست شود نهی شده است، چرا که خداوند بارها در قرآن کریم درباره ایجاد فساد در روی زمین هشدار داده است. از این روست که حکومت اسلامی، کردار انسان را در مواجهه با محیط زیست، نظارت و کنترل کرده و علاوه بر تنبیه افرادی که به محیط زیست آسیب می‌رسانند، به آن‌هایی که از نتیجه سوء کردارشان بر محیط زیست بی‌خبرند هشدار می‌دهد. اسلام بین انسان و محیط زیست، جدایی قائل نیست و آن‌ها را مکمل یکدیگر می‌داند، از این رو دین اسلام کامل‌ترین سفارشات را برای حفاظت از محیط زیست دارد و تمامی جنبه‌های انسانی را در ارتباطی هماهنگ و موزون با مسیراهی در قرآن کریم به تصویر کشیده است. خوشبختانه کشور ما با قرار گرفتن در محل تلاقی فرهنگ اصیل ایرانی و تعالیم عالی اسلامی از پتانسیل بالایی در زمینه حفاظت و حرمت محیط زیست برخوردار است. کتب ادبی ما سرشار از اشعار و تمثیل‌هایی است که بیانگر ارزش والای طبیعت از دیدگاه ایرانیان به عنوان آیه‌ها و نشانه‌های شناخت و عشق به معبود است. آب، نان و هر جزئی از طبیعت از دیدگاه ایرانیان تنها به عنوان منابع مصرفی محسوب نمی‌گردند بلکه نمونه‌هایی از رحمانیت، قدرت و تدبیر باری تعالی به حساب می‌آیند. به همین دلیل، ایرانیان به نمک که ظاهراً فراوان

^۱ - آیه شریفه: «...وَالْأَرْضَ مَدَدْنَا هَا وَالْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَابْتَنَّا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ»، آیه (۶) سوره ق.

ترین و کم ارزش ترین منبع طبیعی است قسم می‌خورند، نان را لگد نمی‌کنند و آلوده کردن آب را گناه می‌شمرند.

≠ بیان مسأله

محیط زیست در دو مفهوم به کار برده می‌شود: یکی، مفهومی که از علوم طبیعت ناشی می‌شود و تحت عنوان محیط زیست طبیعی معرفی شده و دیگری، در تعامل با سازکارهای انسانی است که با عنوان محیط زیست انسانی از آن نام برده می‌شود. هر دو عنوان فوق طیف گسترده‌ای از موضوعات مختلف راتحت پوشش خود دارد. محیط زیست به معنای عام شامل کل منابع طبیعی تجدید شونده شامل جنگل‌ها، مراتع، منابع آبی و... بوده و طیف وسیع و گسترده‌ای از تعاریف تخصصی مربوطه را در بر می‌گیرد که همین امر در تفسیر ماهوی مربوط به معنای قانونی محیط زیست اشکال‌هایی را به وجود آورده است. چرا که، همین متن حقوقی محیط زیست را به صورت جامع و مانع تعریف نکرده است و قوانین موجود تعریفی از آن ارائه نداده‌اند بلکه در آن‌ها از محیط زیست در رابطه با سه عنصر طبیعت، منابع طبیعی، شهر و مناظر سخن گفته است که در این راستا می‌توان به برخی از قوانین و مقررات موضوعه مانند: قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳/۳/۲۸، قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع کشور ۱۳۴۶/۵/۲۳، قانون شکار و صید (مصوب ۱۳۴۶/۳/۱۶، قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا ۱۳۷۴/۲/۳، قانون شهرداری ۱۳۳۴/۴/۱۱ و... اشاره نمود. جرم زیست محیطی، هر نوع فعلی یا ترک فعلی را گویند که باعث ورود آسیب و صدمه شدید به محیط زیست و به خطر افتادن جدی و سلامت بشر می‌شود. حقوق محیط زیست و منابع طبیعی به واسطه ارتباط تنگاتنگ با علوم و تکنولوژی عمیقاً تحت تأثیر آن‌ها قرار گرفته و به همین علت در ک مسائل آن مستلزم اطلاعات اولیه در محیط زیست است. در حقیقت، در حقوق محیط زیست از یک سری نوآوری بدیع سود جسته و به همین سبب خود را عندالزوم با تکنیک‌های جدید تطبیق می‌دهد و قوانین و مقررات نظارتی در زمینه حفظ محیط زیست و منابع طبیعی به شکل دستورهای تکنیکی و در قالب یک سری استانداردهای خاص بیان می‌گردد.

جرم شناسی به عنوان یکی از شاخه های علوم جنایی تجربی تفسیری و تحلیلی است که موضوع عمده آن به ترتیب عبارتست از: الف- مطالعه و تبیین علت شناسی جنایی یعنی شناسایی عوامل مؤثر در ایجاد و تکوین جرم (جرم شناسی علت شناختی) ب- بررسی و پیش بینی راهکارها، تدابیر پیشگیرانه غیر کیفری و کنشی برای مقابله با آن عوامل و فرایندهای جرم زا و یا موقعیت- های جرم زا در قالب حذف یا خنثی سازی آن ها یا تغییر آن ها (جرم شناسی پیشگیرانه)، و با توجه به این که عنوان تحقیق در حقیقت مرتبط با موضوع جرم شناسی می باشد. به همین خاطر این تحقیق در ارتباط با این دو موضوع طی دو بخش به شرح ذیل درصدد تحلیل و بررسی موضوع جرایم علیه محیط زیست پرداخته می شود.

بخش نخست، عوامل مؤثر در بروز و افزایش جرایم علیه محیط زیست (جرم شناسی علت شناختی جرایم علیه محیط زیست) به عنوان مثال، یکی از این عوامل، عوامل انسانی یا عملیات انسان در جهت تخریب جنگل می باشد.

بخش دیگر، راهکارهای مقابله با محو یا کاهش جرایم علیه محیط زیست (جرم شناسی پیشگیرانه جرایم علیه محیط زیست) که به عنوان مثال، می توان به اقدام مأموران جنگل بانی در جهت حفاظت و حصاربندی از جنگل ها اشاره کرد.

* سؤال های تحقیق

- مهمترین عوامل مؤثر در بروز و افزایش جرایم علیه محیط زیست چیست؟

- تأثیر مشارکت مردمی و عملکرد نهادها و مؤسسات مردم نهاد (NGO) در پیشگیری از جرایم زیست محیطی را چگونه می توان ارزیابی نمود؟

- مهمترین راهکارهای مقابله با محو یا کاهش جرایم علیه محیط زیست چیست؟

* فرضیه‌های تحقیق

- از مهمترین عوامل مؤثر در بروز و افزایش جرایم علیه محیط زیست عوامل انسانی و عوامل طبیعی هستند.

- علاوه بر نهادها و مؤسسات رسمی و دولتی، مردم و مؤسسات و گروه‌های غیر دولتی مانند نیروهای بسیج مقاومت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، تشکل‌ها و تیم‌های دانش آموزی و دانشجویی، شهرداری‌ها و غیره نیز می‌توان نقش به‌سزایی در پیشگیری از جرایم زیست محیطی ایفاء نمایند.

- از جمله راهکارهای مقابله با محو یا کاهش جرایم علیه محیط زیست می‌توان به تلاش‌های مأموران جنگل‌بانی در حفاظت و حصاربندی از جنگل‌ها، پاک‌سازی سواحل دریاها و یا محیط‌های جنگلی، بیابان‌ها و غیره از مواد آلاینده و غیر بهداشتی به وضع قوانین و سیاست‌های پیشگیرنده اشاره کرد.

گفتار اول: محیط زیست و اهمیت آن

محیط زیست موضوعی است که هرچند از دیرباز مورد توجه بشر و اجتماعات گوناگون انسانی بوده است؛ اما به اهمیت و جایگاه والای آن همانند امروز عنایت نشده است و اکنون نیز آن چنان که باید مورد حمایت و حفاظت قرار نگرفته است. در چند دهه گذشته، به ویژه چند سال اخیر، به تدریج آگاهی مردم جهان درباره خطراتی که محیط زندگی آنان را تهدید می‌کند، فزونی یافته است. در همین راستا، انجمن‌ها و گروه‌ها و سازمان‌های طرفدار محیط زیست تشکیل شدند و به گونه فعال و مستمر با علل و عوامل مخرب زیست محیطی (به خصوص در بعد جهانی و بین‌المللی) به مبارزه برخاستند. این تشکیلات موسوم به سبزه‌ها و یا صلح سبز و مانند آن تلاش می‌کنند تا توجه مردم جهان را بیش از پیش به واقعیت‌های زیست محیطی و لزوم حمایت از آن در جهت حفظ و استمرار نسل بشر و دیگر موجودات و منابع طبیعی

موجود جهان، جلب کنند. در ایران نیز، از چندی پیش این اقدامات آغاز شده است.^۱ همواره باید برگستره آن افزوده شود تا جایی که تلاش آنان در کنار کوشش های دیگر مسؤلان و مبادی ذی ربط قانونی، قضایی و اجرایی و هم گامی طبقات گوناگون اجتماعی، منجر به کاهش هر چه بیشتر آلودگی های زیست محیطی و افزایش بهبود و بهسازی محیط زیست که در بهداشت محیط و سلامت آن، به ویژه تندرستی مردم، اثر وافر و عمیق دارد؛ گردد.^۲ محیط زیست در دو مفهوم به کار می رود، یکی مفهومی است که از علوم طبیعت ناشی می شود و در آن با جوامع انسانی با بینشی اکولوژیک برخورد می شود؛ یعنی مجموعه ای از پدیده های طبیعی و تعادل بین نیروهای رقیب در طبیعت که زندگی یک گروه بیولوژیک را مقید می کند. مفهوم دوم کلمه محیط زیست از علوم معماری و شهرسازی ناشی می شود و در رابطه با تعاملی است که بین ساختمان (مفهوم عام) و محیطی که در آن ایجاد می شود (محیط طبیعی یا مصنوعی) وجود دارد. این دو مفهوم محیط زیست در تفسیر ماهوی مربوط به معنای قانونی محیط زیست اشکال هایی به وجود آورد؛ چرا که هیچ متن حقوقی که محیط زیست را به صورت جامع و مانع تعریف کرده وجود ندارد و قوانینی که در این باره وضع شده اند، تعریفی از آن ارائه نکرده اند، بلکه در آن ها از محیط زیست در رابطه با سه عنصر طبیعت، منابع طبیعی، و شهر و مناظر سخن گفته شده است. و انواع آن عبارتند از: محیط طبیعی، محیط مصنوعی یا انسان ساخت و محیط اجتماعی، بی تردید اهمیت و جایگاه حقوق محیط زیست به بهترین شکل آن در اصل پنجاهم قانون اساسی متبلور شده و پیام آور این مهم است که مسائل زیست محیطی یک امر کاملاً فرابخشی بوده باید همه ی آحاد جامعه علی الخصوص سازمان ها و دستگاه ها هر یک به فرا خور توان و کارایی تشکیلات خود در حفظ و نگهداری از محیط زیست به عنوان یک وظیفه عمومی از هر فعالیتی که با آلودگی و یا تخریب غیر قابل جبران محیط زیست همراه باشد.

^۱ - برخی از مؤسسات و انجمن های خصوصی و غیردولتی که در این راستا تشکیل شده اند عبارتند از: انجمن متخصصان

محیط زیست، انجمن دانشجویان طرفدار محیط زیست، انجمن زنان مبارزه با آلودگی هوا و غیره

^۲ - قاسمی، صص ۲۲ و ۲۳.

بررسی سابقه قانون‌گذاری در خصوص مسائل زیست‌محیطی در کشورها حاکی از آن است که نخستین قوانین و مقررات مرتبط مانند مواد ۱۷۹ و ۱۸۹ قانون مدنی مصوب (۱۳۰۷/۱۸/۲) قانون شکار (مصوب ۱۳۳۵/۱۲/۴) و قانون شکار و صید مصوب (۱۳۴۶/۳/۱۶) صرفاً در ارتباط با محیط زیست طبیعی بوده و اولین قانون جامع که به طور نسبی در خصوص همه ابعاد محیط زیست که تغییرات ساختار تشکیلات سازمان حفاظت محیط زیست را نیز در پی داشت به تصویب رسید. قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در مورخ ۱۳۵۳/۳/۲۸ است خودداری کنند. در قانون برنامه اول توسعه، جهت جلوگیری از آلودگی محیط زیست و جبران خسارت وارده راهکار خاصی در قالب تبصره ۱۳ این قانون لحاظ شده است. به طوری که یک در هزار در آمد حاصل از فروش تولیدات کارخانجات و کارگاه‌های کشور به این امر اختصاص یافته و با توجه به اهمیت موضوع با پایان مدت اعتبار قانون اول توسعه، موضوع در بند (د) ماده ۴۵ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین تکرار شده است.^۱

گفتار دوم: مفهوم محیط زیست و انواع آن

محیط زیست یک هدیه الهی است که از مجموعه منابع، موجودات، علل و شرایط هماهنگی که گرداگرد هر موجود زنده وجود دارد و استمرار زندگی و حیات منوط و وابسته به آن است، تشکیل می‌شود و محیط طبیعی، محیط مصنوعی و محیط اجتماعی از انواع آن می‌باشند. پیش از آن که تعریف علمی و اصطلاحی محیط زیست بیان شود، لازم است که ابتدا معنای لغوی این واژه مورد بررسی قرار می‌گیرد. تعریف لغوی محیط زیست: اصطلاح «محیط زیست» خود از دو کلمه «محیط» و «زیست» ترکیب یافته است. این دو واژه در فرهنگ‌های لغت مختلف داخلی و خارجی مورد توجه قرار گرفته است. در برخی از این کتب، به خصوص آن‌هایی که در دهه‌های گذشته تدوین شده‌اند، کلمه «محیط» مترادف اصطلاح «محیط زیست» قلمداد شده است. به عنوان مثال می‌توان از فرهنگ‌های واژه‌های قرن نوزدهم میلادی نام برد. در این کتاب، امیل

^۱ - تقی زاده انصاری، مصطفی، «حقوق محیط زیست در ایران»، چاپ دوم، تهران، انتشارات قومس، بهار ۱۳۸۷، ص ۵۶.

لیتره لغت محیط را مترادف با لغت محیط زیست دانسته است.^۱ واژه «محیط» به معنای آن چه که احاطه می کند، احاطه اشیاء یا ناحیه یا موقعیت، عمل احاطه کردن و نتیجه این عمل آمده است.^۲ جمع کلیه شرایط خارجی و اثر آن ها در زندگی و توسعه موجودات مجموعه عوامل فیزیکی - شیمیایی - بیولوژیکی و عوامل اجتماعی که در یک لحظه معین قادر به اثر گذاردن، مستقیم یا غیرمستقیم فوری با زمان دارد. موجودات زنده و فعالیت انسان باشند، فراگرفتن نفوذ کردن، تحت نفوذ قراردادن، شرایط و اوضاع و احوال و مانند آن ها تعبیر شده است. درباره ی کلمه «زیست» گفته شده است که به معنای چیزی است که، به معنای چیزی که یک شخص برای زنده ماندن به آن نیاز دارد، تهیه کردن غذای کافی یا پول کافی برای زنده نگه داشته خود حیات، زندگی و عمر، زندگانی امرار معاش، دوام، وسیله معیشت، قلمرو و حیات زندگی، هستی، وجود داشتن و مانند آن، همچنین همین تعبیر فرهنگ های لغت دیگر بیان شده است.^۳ بنابراین، می توان گفت که، محیط زیست از نظر لغوی به معنای محلی که آدمی را احاطه کرده است، و نیز قلمرو حیات و زندگی است.^۴ تعریف اصطلاحی محیط زیست: در قوانین و مقررات کشور ما اعم از قانون اساسی، قوانین عادی و دیگر مقررات، تعریفی از محیط زیست ارائه نشده است، بنابراین، در این زمینه نمی توانیم به دیدگاه قانونی استناد کنیم و ناگزیر از مراجعه به متون دیگر خواهیم بود. همچنین، در قوانین بسیاری دیگر از کشورها مانند فرانسه و لهستان نیز تعریف حقوقی از محیط زیست بیان نشده است.^۵ معاهدات و کنوانسیون های بین المللی نیز، تعریف خاصی از محیط زیست ارائه نکرده اند. درباره ی تعریف اصطلاحی

^۱ - بنان، غلامعلی، «محیط انسان و جلوگیری از آلودگی آن»، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات انجمن ملی منابع طبیعی و محیط انسانی، تیر ۱۳۵۱، ص ۱۰۱. پاشائی، علی، «فرهنگ اندیشه نو»، احمد بیرشک، محمود بهزاد، چاپ اول، تهران، انتشارات مازیار، ۱۳۶۹، ص ۶۶.

^۲ - آریان پور کاشانی، عباس، آریان پور کاشانی، منوچهر، «فرهنگ انگلیسی به فارسی» جلد اول، چاپ دهم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۶، ص ۳۳۲.

^۳ - معین محمد، «فرهنگ فارسی»، جلد سوم، چاپ هشتم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱، ص ۳۹۲۹.

^۴ - قاسمی، ص ۲۳.

^۵ - تقی زاده انصاری، ص ۱۶.

محیط زیست، مفاهیم و عبارتهای گوناگونی بیان شده است که، صرف نظر از وجود اختلاف در کلمات و الفاظ، تشابه فراوانی از حیث مفهوم میان آنها وجود دارد، محیط زیست به عنوان یکی از رشته‌های مطالعاتی، تعریف و مفهوم مخصوص به خود را دارد. وجود و استمرار حیات انسانی و تمامی گیاهان و جانوران منوط به وجود محیط مادی مناسب است. این محیط مادی و یا به عبارت دیگر محیط زیست، مجموعه‌ای مرکب از آب، هوا و ذرات معلق نیز دوده خاک و غبار است. به عبارت دیگر، «محیط زیست متشکل است از نظام‌های اتمسفر (که از هوا و ذرات آب و ذرات معلق تشکیل شده)، پدوسفر (زمین)، بیوسفر (قشر زیست محیطی)، و هیدروسفر (آب)»^۱. هوایی که ما استنشاق می‌کنیم و بوسیله آن نفس می‌کشیم، قسمتی از اتمسفر می‌باشد که کره زمین را پوشانده است و نزدیکترین لایه اتمسفر به زمین که تشکیل دهنده فضای حیات جانداران است. هوا از گازهایی مانند، اکسیژن، دی‌کسید کربن و ازت ترکیب یافته است. زمین و یا به عبارت دیگر خاک، محلی است که کلیه فعل و انفعالات بشر، و نیز دنیای گیاهان و جانوران در آن واقع است. یعنی پوشش خاکی است که قسمت درونی زمین را در بر می‌گیرد. بیوسفر لایه‌ای است که زمین را در بر گرفته است و همراه با هیدوسفر، از بیوسفر و اتمسفری که در مجاور سطح زمین قرار دارند، تشکیل شده است. درون این لایه که شکل‌های گوناگون حیات اعم از انسان و دیگر جانداران، بر روی کره خاک به وجود آمده است. همچنین، در تعریف محیط زیست آمده است که، «محیط زیست عبارت است از محیطی که فرایند حیات را فرا گرفته و با آن برهم کنش دارد. محیط زیست از طبیعت، جوامع انسانی، و نیز فضاهایی که با فکر و به دست انسان ساخته شده‌اند، تشکیل یافته است و کل فضای زیستی کره زمین، یعنی زیستکره (بیوسفر) را فرا می‌گیرد». به این ترتیب مشخص می‌گردد که، هرچند محیط زیستی که از آن سخن گفته می‌شود، تمامی فضای حیاتی زیست کره را شامل می‌گردد، و از آن مفهوم یک و از آن یک واحد منسجم و غیرقابل تفکیک استنباط می‌شود، اما در اصل واحدی همانند و یکنواخت نیست، و از مجموعه محیط‌های

^۱ - لواسانی، احمد، «کنفرانس بین‌المللی درریو»، چاپ اول، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۷۲،

گوناگون، نظیر محیط‌های استیپی (مرتع وسیع دارای علف و عاری از درخت)، بیابانی و جنگلی تشکیل شده است و هریک از این محیط‌ها ارتباط نزدیکی با محیط دیگر دارند. بنابراین، تعریف دیگری که از محیط بیان شده است، محیط زیست محیطی است با خصایص بیولوژیکی، شیمیایی و فیزیکی معین که در آن محیط، بشر و سایر موجودات ذی‌حیات در طول زندگی خود می‌توانند از یک زندگی طبیعی بهره‌مند باشند.^۱ همچنین، در تعریف محیط زیست گفته شده است که، محیط زیست یک هدیه الهی است که از مجموعه منابع، موجودات، علل و شرایط هماهنگی که گرداگرد هر موجود زنده وجود دارد و استمرار زندگی و حیات منوط و وابسته به آن است، تشکیل می‌شود.

گفتار سوم: انواع محیط زیست

امروزه در علوم مختلف از واژه «محیط» صحبت می‌شود و اشکال گوناگونی را نیز برای آن ترسیم می‌کنند. مانند: محیط اقتصادی، محیط فرهنگی، محیط سیاسی و محیط روانی، در قلمرو محیط زیست نیز ابعاد مختلفی از محیط مورد توجه قرار دارد، که عبارتند از: محیط طبیعی، محیط مصنوعی یا انسان ساخت و محیط اجتماعی.^۲

بند اول: محیط طبیعی

محیط طبیعی به آن قسمت از محیط زیست اطلاق می‌شود که در برگیرنده‌ی بخشی از فضای سطح کره زمین است و به دست انسان ساخته نشده مانند: کوه‌ها، دشت‌ها، جنگل‌ها، حیات وحش، دریاها و غیره. به عبارت دیگر، تمامی چشم اندازهای طبیعی موجود در جهان، محیط طبیعی محسوب می‌شوند، علی‌رغم این که، انسان با توجه به پیشرفت‌هایی که در زمینه‌های

^۱ - بی‌نا، «بحران محیط زیست و نقش عوامل مختلف»، مجله صنعت حمل و نقل، شماره ۱۰۰، تابستان ۱۳۷۰، ص ۱۰۴.

^۲ - قاسمی، ص ۲۷.

گونگون به دست آورده است، با این حال در ماهیت طبیعی بودن عوامل سازنده این قسمت از محیط زیست تغییری حاصل نشده است.^۱

عوامل تشکیل دهنده محیط طبیعی را می‌توان به دو قسمت عوامل جاندار و بی‌جان تقسیم کرد:

۱- عوامل جاندار عبارتند از: الف- حیات وحش، ب- پوشش گیاهی (رویش طبیعی).

۲- عوامل بی‌جان که عبارتند از: الف- آب، ب- هوا، ج- خاک، مجموعه عوامل جاندار و بی‌جان، فضای زنده کره‌خاکی یا بیوسفر را تشکیل می‌دهند. انرژی مورد نیاز برای حیات موجودات و استمرار آن به عنوان محیط طبیعی یاد می‌کنیم، طبیعت خالص و به دور از دگرگونی نیست و اثرات نامطلوبی از سوی انسان بر آن وارد شده است.

در مناطقی (کشورهایی) مانند ایران، که قدمت زندگی بشر در آن به قرن‌ها قبل از میلاد مسیح باز می‌گردد، یافتن طبیعت بکر و دست‌نخورده به مراتب دشوارتر خواهد بود. در عرصه بین‌المللی هر چند تلاش‌های زیادی در طول دو دهه اخیر برای حفاظت از این محیط به عمل آمده است؛ اما تخریب و انهدام عوامل محیط طبیعی (آب، خاک و هوا) و آلوده کردن طبیعت، همواره ادامه داشته است.

بند دوم: محیط مصنوعی

محیط زیست مصنوعی به محیطی گفته می‌شود که توسط انسان ساخته شده است.^۲ و به عقیده پاره‌ای از متخصصان، محیط زیست مصنوعی، محیط زائیده تفکر و محیط فرهنگ ساخت است، بنابراین شهرها با تمام اجزاء آن، محیط زیست مصنوعی را تشکیل می‌دهند، خانه‌ها،

^۱ - قوام، میرعظیم، «حمایت کیفی از محیط زیست»، چاپ اول، تهران، انتشارات سازمان حفاظت از محیط زیست، ۱۳۷۵، ص ۵.

^۲ - بهرام سلطانی، کامبیز، «مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی»، جلد ششم، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات و شهرسازی معماری، ۱۳۷۱، صص ۵-۶.

مدرسه‌ها، کارخانه‌ها، فرودگاه‌ها، راه‌ها و غیره. اجزای این بُعد از محیط زیست محسوب می‌شوند. علاوه بر این، زباله‌های کنار خیابان، آلودگی آب و هوا، تمیز یا کثیف بودن جویبارهای روان و مانند آن‌ها نیز عناصر تشکیل دهنده‌ی این قسمت از محیط زیست هستند. از آنجا که محیط‌زیست مصنوعی، حاصل نحوه تفکر و چگونگی فرهنگ جامعه است. براساس این شاخص می‌توان طرز تفکر و کیفیت فرهنگ یک اجتماع را دریافت. به عبارت دیگر؛ با ملاحظه تمیز یا کثیف بودن یک شهر به علاقمندی ساکنان آن به سلامت و بهبود محیط زیست و پاکیزگی آن و یا بی‌توجهی نسبت به این موضوع می‌توان پی برد. بافت محیط مصنوعی و انسان ساخت، در حقیقت محصول فرهنگ برنامه‌ریزی و طراحی بشر است، در گذشته و تا زمانی که انسان برای گذراندن زندگی با منابع طبیعی و طبیعت سروکار داشت، توان و قابلیت محیط خود را به طور غریزی و یا تجربی رعایت می‌کرد. به طور مثال، اگر مرتعی برای چرای ۲۰۰ راس دام کافی بود بیشتر از این تعداد را در آن مرتع به چرا نمی‌برد، به تدریج که بشر از طبیعت فاصله گرفت، بسیاری از این اندیشه‌ها را از دست داد و قوانین طبیعت را از یاد برد، این انسان که تولید کننده و ابزارساز شده بود برای رسیدن به هدف‌های خود، بدون در نظر گرفتن قوانین طبیعت، به سازماندهی محیط خود پرداخت و به این ترتیب حرکت خود را در جهت آلوده سازی محیط آغاز کرد.

بند سوم: محیط اجتماعی

مقصود از محیط اجتماعی جامعه‌ای است که بشر در آن زندگی می‌کند، این قسمت از محیط زیست از انسان‌هایی که در کنار و اطراف ما وجود دارند و با ما سروکار دارند و با آن‌ها روابط متقابل داریم تشکیل می‌شود، این محیط اجتماعی از خانواده آغاز می‌شود و همسایگان، همکاران، رهگذران، فروشندگان و مانند آن‌ها را در جامعه شهری و روستایی در بر می‌گیرد و گستره آن تا ملت و دولت ادامه می‌یابد.^۱ اگر روابط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی

^۱ - همان منبع، صص ۶۶-۶۵.

میان کشورها و جوامع گوناگون مورد توجه قرار گیرد، در این صورت می‌توان گستره محیط زیست اجتماعی را بسیار فراتر از حد و مرز ملی دانست. در کشورهای در حال رشد و به عبارت دیگر جهان سوم بیشتر معضلات زیست محیطی ناشی از محیط اجتماعی است، در ارزیابی کلی از وضعیت زیست محیطی این بخش از جهان، تأثیر پذیری محیط زیست (در مفهوم عام) از محیط اجتماعی به مراتب بیشتر از تأثیر گذاری عوامل فنی - مهندسی بر محیط زیست است، زیرا بیشتر مسایل فنی مانند آلودگی آب و هوا، فرسایش خاک، تخریب پوشش گیاهی ناشی از پاره‌ای از ناهنجاری‌های اجتماعی است. به طور مثال: به دلیل احتیاج به سوخت، روستانشینان اقدام به قطع درختان و بوته‌هایی می‌کنند که روستای آنان را در برابر فرسایش خاک و جابه‌جایی تپه‌های ماسه‌ای حفاظت می‌کند، یا رشد شهر نشینی و افزایش جمعیت در شهر، باعث بالا رفتن میزان مصرف و در نتیجه افزایش آلودگی‌ها، مانند آلودگی آب و هوا می‌شود. بر همین اساس، باید میان معضلات زیست محیطی کشورهای صنعتی و غیر صنعتی تفاوت چشمگیری قایل شد. در کشورهای صنعتی مشکلات مربوط به محیط زیست بیشتر ناشی از پیشرفت چشمگیر و فن‌آوری و صنعت است، اما در کشورهای در حال رشد آلودگی و تخریب محیط زیست محصول رشد فزاینده صنعت نیست، بلکه ناشی از عواملی مانند فقر، گرسنگی، بیکاری، بی‌سوادی، کمبود مسکن و بهداشت است.

گفتار چهارم: جرایم زیست محیطی علیه اجزای جاندار محیط زیست

جرایم زیست محیطی علیه اجزای جاندار محیط زیست منهای انسان شامل کلیه جانداران گیاهی و حیوانی می‌شود بر طبق قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست از جمله وظایف سازمان حفاظت محیط زیست پیشگیری و ممانعت از هر آلودگی و هر اقدام مخربی که موجب بر هم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست می‌شود. همچنین کلیه امور مربوط به جانداران وحشی و آبریان آب‌های داخلی می‌باشد و بر طبق بند ۲ ماده ۶ همان قانون تخریب جنگل‌ها و مراتع نیز از جمله مواردی است که باعث بر هم خوردن تعادل در محیط زیست شده و بنابراین عملی مجرمانه محسوب می‌شود، مانند: قطع درخت، تخریب جنگل، قطع

دخایر جنگلی و ایراد آسیب و خسارت به منابع طبیعی، شکار و صید حیوانات و... ایجاد حریق و آتش سوزی در این بخش از محیط زیست و مانند آن است.

گفتار پنجم: جرایم زیست محیطی علیه اجزای غیر جاندار محیط زیست

جرایم زیست محیطی علیه اجزای غیر جاندار محیط زیست مانند آلودگی های گوناگونی چون آلودگی آب، هوا، خاک، زمین، ناشی از مواد شیمیایی، هسته ای و مواد رادیو اکتیو، زباله، نخاله و پسماندها و نیز آلودگی حرارتی، همچنین پاره ای تخریب ها نسبت به این بخش از محیط زیست مانند ایراد خسارت به سدها، بیشتر سدها و رودها و مانند آن، دره ها و مسیرهای طبیعی سطح و زیرزمینی، خسارت نسبت به عمارت ها و بناها، کشتی، هواپیما و...، ایجاد حریق و آتش سوزی در این اموال، آلوده کردن آب رودخانه ها، دریا و دریاچه ها و خلیج فارس با استفاده از مواد گوناگون اعم از نفت و مخلوط نفتی و مانند آن، ایجاد خسارت در میراث طبیعی و فرهنگی و نیز اموال تاریخی و هنری و آثار دیرین شناسی است.

گفتار ششم: جرایم زیست محیطی مشترک

جرایم زیست محیطی مشترک مانند ایراد صدمه نسبت به بهداشت و سلامت عمومی، برهم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست، اقدامات آلاینده و مخرب علیه توسعه پایدار کشور، استفاده از فناوری های مخرب و آلاینده و به صورت کلی انجام اقدامات آلوده کننده و زیان رساننده به محیط زیست و ابعاد و اجزای گوناگون آن^۱ و پخش آلاینده های گوناگون جامد، مایع، گاز و... خطرناک برای جانداران و غیرجانداران، دگرگونی و تخریب تالاب ها، تخریب شکارگاه ها، مناطق حفاظت شده، پناهگاه های حیات وحش، پارک های ملی، آثار طبیعی ملی و فضای حمایتی جانوران توأم باور و صدمه به حیوانات، جانوران و محیط و زیست آنان، آلوده کردن آب ها همراه با شیوع بیماری های واگیردار و یا مرگ و میر آبزیان و مانند آن می باشد.

^۱ - مولایی، یوسف، «نسل سوم حقوق بشر و حق به محیط زیست سالم»، فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی؛

گفتار هفتم: عوامل مؤثر در وقوع جرایم زیست محیطی

پیشرفت علم و صنعت و گسترش تمدن در کنار رفاه و آسایشی که برای انسان به ارمغان آورده، نتیجه‌ی ناخوشایندی نیز برای انسان به همراه داشته و این نتیجه‌ی ناخوشایند، صدمه و آسیب به محیط زیست بوده است. تخریب محیط زیست می‌تواند برای انسان خطرهای زیادی به دنبال داشته باشد. توجه به این خطر باعث پدید آمدن حرکت‌های خودجوشی توسط انسان-های آگاه و نیک اندیش شده و تشکل‌های مردمی متعددی در سرتاسر دنیا به وجود آمده و از راه‌های گوناگون سعی و تلاش در آگاهی دادن به مردم داشته‌اند. دولت‌ها نیز کم و بیش متوجه آینده‌ی بحرانی کره‌ی زمین شده و با این حرکت‌های مردمی برای یافتن راهکارهای جدی همراه شده‌اند. این حرکت‌ها از دهه‌ی شصت قرن بیستم جدی‌تر شده و موجب برپایی یا اجلاس‌های متعددی گردیده و پیمان‌های بین‌المللی متعددی پیرامون محیط زیست منعقد شده است.^۱

بند اول: ناکارآمدی تدابیر نظارتی و مبارزه با جرایم علیه محیط زیست از سوی مسؤلان دولتی و غیردولتی

مسئولیت دولتی ناشی از خسارات محیط زیستی، یکی از مفاهیم حقوقی مهمی که روابط بین دولت‌ها را تنظیم کرده و اصل حاکمیت دولت‌ها است. مطابق این اصل، دولت‌ها در استفاده از منابع طبیعی شان در داخل سرزمین خود، آزاد هستند تا حدی که، با حقوق مشابه دولت‌های دیگر در این زمینه تداخل پیدا نکنند. از این رو، اصل حاکمیت دولت‌ها، تضمین‌کننده، حق بهره‌برداری مستقل، از منابع طبیعی موجود خود و نیز حق عدم تعرض به سرزمین دیگران است.

^۱ - بهرامی احمدی، حمید، «سیاست و محیط زیست» مجله دانش سیاسی، سال پنجم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۸۸، صص ۹۳-۱۱۴.

بند دوم: ناکافی، غیرمغرب و آموزش ندیده بودن مأموران حفاظت از محیط زیست

امروزه محیط زیست با مشکلات بسیاری از جمله تخریب جنگل‌ها، فرسایش خاک پیشروی و محدود شدن زمین‌های کشاورزی، تهی شدن دریاها از ذخایر آبی، بهره برداری بی‌رویه از منابع معدنی، انقراض گونه‌های گیاهی و جانوری، آلودگی‌های هوا، آب، خاک، کاهش آب-های زیر زمینی، از بین رفتن پوشش گیاهی و کاهش تنوع زیستی مواجه می‌باشد که نیاز است برای مقابله با این مخاطرات زیستی تلاش‌های فراوانی از سوی مسئولان و دستگاه‌های مرتبط و همچنین همه مردم انجام شود ولی با عنایت به رسالت خطیر اداری که به عهده مأموران حفاظت از محیط زیست گذاشته شده و انقراض گونه‌های جانوری، محیط بانان بر اساس شرح وظایف قانونی مسولیت اجرای قوانین و مقررات شکار و صید، حفاظت و بهسازی محیط زیست را در سطح حوزه استحفاظی خویش برعهده دارند. آنان در حفاظت از حیات وحش، اکوسیستم، جلوگیری از آلودگی محیط زیست، ممانعت از تجاوز با مناطق تحت کنترل سازمان حفاظت محیط زیست خدمت می‌کنند و محل خدمت این محیط بانان نیز عرصه‌های تحت مدیریت حفاظت زیست از جمله پارک‌های ملی، مناطق حفاظت شده، پناهگاه حیات وحش، مناطق شکار ممنوع و تالاب‌های بین‌المللی است که باید آشنایی کامل با مناطق پتانسیل‌های مناطق چهارگانه داشته باشند، لذا تعاریف این مناطق باید جهت آگاهی بیشتر محیط بانان ارائه شود. البته محیط بانان مشکلات فراوانی نیز دارند که در این زمینه می‌بایست به فقدان امکانات مناسب معیشتی محیط بانان، عدم آموزش و تعریف صحیح حمل و استفاده از سلاح و کمبود نیروی انسانی می‌توان اشاره نمود.^۱

^۱ - خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، دوشنبه، ۱۶ آبان، ۱۳۹۰

بند سوم: ناهماهنگی میان ارگان‌ها و نهادهای دولتی در احداث پروژه‌ها و طرح‌های گوناگون

حفاظت از محیط زیست بی‌گمان یک امر عمومی فرابخشی بوده که تقریباً همه بخش‌های اجتماعی با آن به نحوی درگیر است. در ایران اگرچه سازمان حفاظت محیط زیست مسئولیت اصلی حفاظت از محیط زیست را چه به لحاظ سازمانی و چه به لحاظ صلاحیتی بر عهده دارد با این همه وزارتخانه‌ها، نهادها و سازمان‌های مختلف و متعددی نیز وجود دارند که نظر به ارتباط با امور محیط زیستی، بخشی از وظیفه حفاظت از محیط زیست به آن‌ها واگذار شده است. این در حالی است که نظر به وظیفه تخصصی، وزارتخانه‌ها و سازمان‌های مورد نظر دغدغه‌های لازم برای حفاظت از محیط زیست را در محدوده مرتبط با وظایف خود ندارند.

بند چهارم: وقوع جنگ و انقلاب و کودتا

با گسترش جنگ‌های منطقه‌ای و محلی، طرفین درگیر منازعه همواره سعی می‌کنند به نوعی به محیط زیست دشمن خود صدمه زده و بدین وسیله آن را تحت فشار بیشتری قرار دهند. اما در این نوع منازعات که باعث تخریب محیط زیست می‌گردد مسأله فقط به یک کشور یا سرزمین ختم نمی‌گردد؛ چرا که محیط زیست علاوه بر جنبه تخریب و آسیب درونی در چارچوب یک سرزمین جنبه برون دادگی نیز دارد که می‌تواند سبب آلودگی و تخریب محیط زیست کشورهای همجوار شود و یا اینکه ابعاد منطقه‌ای و جهانی بیابد.

بند پنجم: ایجاد مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی در جرایم زیست محیطی

بحث مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی از دو جهت عمده برای برقراری نظام کیفری حفاظت از محیط زیست ضروری است. جهت اول اینکه متأسفانه دولت‌ها به عنوان بزرگترین اشخاص حقوقی، خود مهمترین آلاینده محیط زیست هستند. در بسیاری از کشورها، دولت‌ها متصدی فعالیت‌های تجاری بوده و تبدیل به رقیبی برای اندیشه‌های سبز می‌شوند این وضعیت به ویژه در مورد کشورهای فقیر به شکل تراژدی غم انگیز دنبال می‌شود. اما در مورد

کشورهای توسعه یافته تری مانند ایران وضع به گونه دیگری است. در این کشورها اهمال دولت یا شرکت های دولتی در رعایت استانداردهای زیست محیطی نه در فقر کشور که در فقدان باور عمومی به احترام به محیط زیست و رعایت قواعد و مقررات حافظ آن ریشه دارد. در چنین شرایطی برقراری و جدیت در پیگیری پیامدهای مسئولیت کیفری مشترک برای اشخاص حقوقی و کارگزاران آنها می تواند نقش تعیین کننده در حفاظت از محیط زیست و ترویج تدریجی ارزش احترام به محیط زیست داشته باشد. جهت دوم اینکه در قضایای زیست محیطی و به ویژه در جرایم مربوط به آلودگی های زیستی اغلب جرایم نه توسط اشخاص حقیقی، بلکه توسط اشخاص حقوقی و شرکت ها ارتکاب می شود. از این رو حمایت همه جانبه کیفری از محیط زیست تنها هنگامی تضمین خواهد شد که تمامی مرتکبین جرایم یادشده از جمله اشخاص حقوقی مشمول ضمانت های کیفری نظام حقوقی باشند به دیگر سخن با استثنای شرکت ها و اشخاص حقوقی از مسئولیت کیفری، نظام حقوقی به ویژه در حوزه حفاظت از محیط زیست ناکام خواهد ماند. درست به همین دلیل تعداد فزاینده ای از کشورها اقدام به تصویب قوانین کیفری کرده اند که مطابق آن ها اشخاص حقوقی نیز در صورت ارتکاب جرایم زیست محیطی، دارای مسئولیت کیفری در نظر گرفته خواهند شد. کشورهایی نظیر هلند، دانمارک، کانادا، ایالات متحده از جمله این کشورها در نظام حقوقی به شمار می آیند. ایران نیز به طور محدودی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی پذیرفته شده است. موج منطقه ای این رویکرد در کنوانسیون منطقه ای اتحادیه اروپا در مورد حمایت از محیط زیست از طریق حقوق کیفری کاملاً برجسته است. در این خصوص بند یک ماده ۹ کنوانسیون دولت های عضو را به تحمیل مسئولیت کیفری علیه اشخاص حقوقی ملزم می کند. به موجب این بند: «دولتهای عضو در صورت ضرورت باید تدابیر مقتضی اتخاذ کنند تا اعمال مجازات یا اقدامات کیفری و اداری علیه اشخاص حقوقی که از جانب آنها جرایم مندرج در مواد ۲ و ۳ توسط ارکان یا اعضا یا دیگر نمایندگان آنها ارتکاب یافته است، امکان پذیر گردد.»

نتیجه گیری

جرایم زیست محیطی هر نوع فعلی یا ترک فعلی را گویند که سبب ورود آسیب و صدمه شدید به محیط زیست و به خطر افتادن جدی سلامت بشر می‌شود. جرایم زیست محیطی علیه اجزای جاندار محیط زیست منهای انسان شامل کلیه جانداران گیاهی و حیوانی می‌شود. جرایم زیست محیطی علیه اجزای غیر جاندار محیط زیست مانند آلودگی‌های گوناگونی چون آلودگی آب، هوا، خاک، زمین، آلودگی ناشی از مواد شیمیایی، هسته‌ای و مواد رادیواکتیو، زباله، نخاله و پسماندها، جرایم زیست محیطی عام مانند ایراد صدمه نسبت به بهداشت و سلامت عمومی، برهم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست، اقدامات آلاینده می‌شود. عوامل مؤثر در وقوع جرایم زیست محیطی را می‌توان به عوامل سیاسی، فرهنگی، عوامل اقتصادی و سایر عوامل تقسیم کرد. ضعف و ناکارآمدی تدابیر نظارتی و مبارزه با جرایم علیه محیط زیست از سوی مسئولان دولتی و غیردولتی از جمله عوامل سیاسی می‌باشد. دولت‌ها باید با دادن اطلاعات به مردم، حساسیت و مشارکت عموم را تشویق نمایند، دسترسی مؤثر به مراجع قضائی و اداری و انجام فعالیت‌های قضائی و اداری از جمله مجازات و جبران خسارات باید تضمین شود. دولت‌ها با برنامه‌ریزی و قانون‌گذاری، می‌توانند به هدف‌های مورد نظر در محیط زیست نائل شوند. ناکافی، غیرمغرب و آموزش ندیده بودن مأموران حفاظت از محیط زیست، منجر به جرایم علیه محیط زیست می‌شود که دلیل عمده آن، عدم آموزش و تعریف صحیح حمل و استفاده از سلاح و کمبود نیروی انسانی می‌توان اشاره نمود و با به کارگیری افراد مجرب و کارآموده که باعث ایجاد سیاست‌ها و اهداف آموزشی و همچنین اطلاعات مربوط به راهکارهای اجرایی و شیوه‌های آموزش محیط زیست می‌شود. با تشکیل جلسات، نظرات آنان را اخذ و از طریق گردآوری بحث‌های گروهی اولویت‌های آموزشی را جمع بندی، نمایند. کاستی‌ها و خلاءهای سیاست‌گذاری جنایی قوانین مربوط به محیط زیست با دقت و با توجه به اصول و اهداف نظام حقوقی کیفری تهیه و تنظیم شوند. حقوق کیفری با تعیین و انتخاب جرم‌انگاری‌ها و ضمانت اجرای مناسب، به تمام اهداف خود نائل نمی‌شود،

بلکه باید در کنار موضوعات فوق، سیاست منسجم و منظمی جهت تعقیب دعاوی زیست محیطی نیز داشته باشد. برای این که این مهم عملی گردد، نخست باید سیاست های تعقیب دعاوی زیست محیطی سالانه تعریف و تبیین شود و دوم ضابطین دادگستری متخصص در این زمینه وجود داشته باشد و همواره از آموزش های تخصصی لازم برخوردار شوند و قضات تخصصی و مراجع قضایی تخصصی مخصوصاً در مناطقی که محیط زیست بیشتر در معرض خطر هستند، ایجاد شود و در این زمینه همواره آموزش های لازم وجود داشته باشد تا قضات کیفری با حساسیت موضوع آشنا گردند و نسبت به این جرائم واکنش لازم و مناسب از خود بروز دهند و باید نحوه اعلام و گزارش دهی جرائم مذکور اصلاح شود و بالاخره سازمان های غیر دولتی بتوانند نقش خود را در این زمینه به خوبی ایفاء کنند. به طور کلی، عوامل اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و زیست محیطی عواملی هستند که در ایجاد و تشدید فقر نقش اساسی ایفا می کنند در عرصه صنعت باید بسته های حمایتی را برای بخش تولید آماده کنیم و با واردات کالاها و نیازهای اساسی مردم و تشویق و ترغیب بخش تولید به تولید، کالاها و نیازهای مردم را به طور فراوان در اختیار مردم قرار دهیم تا نسبت عرضه و تقاضا تناسب یابد و از این طریق از افزایش قیمت کالاها و نیازهای مردم جلوگیری کنیم، با اجرای طرح هدفمندی یارانه ها باید برای اقشار محروم و مستضعف که امکان و توان خرید نیازهای خود را ندارند کالاها و بسته های حمایتی تحت عنوان کوپن در اختیار ایشان قرار گیرد که بتوانند نیازهای اولیه خود را تامین کنند. از طریق حمایت های مالی در قالب تسهیلاتی چون اعطای وام، اعتبار و یارانه باید روستاییان فقیر را به بهره برداری اصولی و پایدار از منابع محیطی ترغیب کرد. قاچاق فرآورده های نفتی، از جمله معضلاتی است که زیان های پیدا و پنهان فراوانی را بر محیط زیست کشور وارد کرده است یکی از مهمترین معضلات و چالش های کشورهای در حال توسعه فساد مالی ناشی از اقتصاد زیرزمینی و مصداق بارز آن قاچاق می باشد. کشور ما نیز به عنوان یک کشور در حال توسعه، اخیراً با قاچاق کالا در حوزه فرآورده های سوختی مواجه گشته، خطرات ناشی از قاچاق بی رویه این فرآورده نفتی ضمن تهدید اقتصاد ملی و ایجاد بحران در نظام های اجتماعی، مالی و..... زمینه بروز خطرات امنیتی را نیز فراهم نموده است -

برداشت‌های متفاوت از قوانین موجود، مختلف و متفاوت از قوانین نسبت به موضوعات مشابه از جمله معضلات فراروی دستگاه قضایی و شعب تعزیرات حکومتی در روند مقابله با تخلفات فرآورده‌های سوختی است. بدیهی است عمده مشکل اساسی رعایت شدن و شفافیت در قوانین ناشی و بهره‌مندی از متخصصان علم حقوقی با داشتن مؤلفه‌های دانش‌مداری و تجربه‌گرایی است. پیداست نوع انطباق جرایم مربوطه در بحث سوخت با قوانین موجود از وجود شبهات متعدد، صدور آراء متفاوت و ارائه دیدگاه‌های مختلف جلوگیری کرده است. آگاهی دادن به افراد با آموزش صحیح در زمینه‌ی اثرات حمل قاچاق بر محیط زیست، به گسترش اطلاعات افراد در زمینه‌ی اثرات ناشی از این فعالیت‌ها بر محیط زیست و تحریک انگیزه‌های مردمی برای حمایت از محیط زیست کمک می‌کند. این مسأله موجب ترغیب افراد به حفظ محیط زیست و بهبود کیفی شرایط زیست محیطی هنگام تقابل نیازهای بشری و محیط زیست می‌گردد. آموزش همگانی درباره‌ی ضرورت و نحوه‌ی حفاظت از محیط زیست و آثار و عواقب بی‌اعتنایی به تخریب آن، تدوین قوانین، مقررات، ضوابط و استانداردهای اجرایی در خصوص قاچاق مواد سوختی، همراه با ضمانت اجرایی مناسب دولت و بالاخره پیش‌بینی تشکیلات، دستورالعمل‌ها و مکانیسم‌های اجرایی به منظور وارد کردن ملاحظات زیست محیطی در برنامه‌های توسعه‌ی کشور، ارکانی است که بدون وجود آن‌ها تحقق اهداف مورد نظر میسر نخواهد شد. استفاده بی‌رویه از کودهای شیمیایی باعث آلودگی خاک و آلودگی شدید محیط زیست و به مخاطره افتادن سلامت جامعه می‌شود اطلاع‌رسانی در مورد خطرات ناشی از باقیمانده سموم شیمیایی در محصولات کشاورزی که سلامت مصرف‌کنندگان را تهدید می‌کند. تقویت حس احترام به طبیعت و منابع خدادادی تلاش برای حفظ آن‌ها جهت انتقال به نسل آینده چون ما درقبال آینده مؤلیم؛ از جمله این تلاش‌ها استفاده از ابزار اقتصادی است که در تبیین سیاست‌های مناسب می‌توان از آن‌ها بهره گرفت. در این راستا، می‌توان با محاسبه ارزش اقتصادی کاهش مصرف سموم و شناسایی عوامل مؤثر بر اجراء و موفقیت سیاست‌های کاهش مصرف و ارائه راهکارهای مناسب کمک فراوانی نمود و با توجه به ارتباط مستقیم سطح آگاهی و اطلاعات در زمینه خطرات زیست محیطی لازم است

آموزش‌های لازم جهت آگاهی از اهمیت برنامه‌های کاهش مصرف سموم نظیر مدیریت تلفیقی آفات به کشاورزان داده شود

پیشنهادها

در راستای اجرای راهکارها و سیاست‌هایی که می‌توان در جهت حفاظت از محیط زیست و جرم‌انگاری آن به کاربرد، می‌توان پیشنهادهای زیر را مطرح نمود:

۱- توجه همه جانبه از لحاظ علمی، قانونی، کیفری و اجرایی به حقوق محیط زیست در ایران با توجه به چالش‌های بوجود آمده ضروری است که این مهم نه تنها وظیفه یک قشر نبوده بلکه همکاری تک تک افراد جامعه، سازمان‌های غیر دولتی و (NGO)ها و ارگان‌های دولتی اعم از هر سه قوه را می‌طلبد.

۲- تشخیص شعبی از شعب دادگاه عمومی (حقوقی - جزایی) در ارتباط با موضوعات و جرایم محیط زیست.

۳- آموزش و تشویق نیروهای محلی در خصوص حفاظت از محیط زیست و حمایت مالی از گروه‌های طرفدار محیط زیست.

۴- تشکیل کمیته بحران محیط زیست جهت مقابله و مدیریت فاجعه‌های زیست محیطی کلان.

۵- ایجاد صندوق‌های ویژه جهت حفاظت از محیط زیست و مقابله با آلودگی‌های محیط زیستی.

منابع و مآخذ

الف) کتب

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج لبلاغه
- ۳- احمدی، اشرف، «قانون دادگستری در شاهنشاهی ایران باستان»، چاپ اول، تهران، وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۴۶.
- ۴- بنان، غلامعلی، «محیط انسان و جلوگیری از آلودگی آن»، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات انجمن ملی منابع طبیعی و محیط انسانی، ۱۳۵۱.
- ۵- تقی زاده انصاری، مصطفی، «حقوق کیفری محیط زیست»، چاپ اول، تهران نشر قومس، ۱۳۷۶.
- ۶- تقی زاده انصاری، مصطفی، «حقوق محیط زیست در ایران»، چاپ دوم، تهران، انتشارات قومس، ۱۳۸۷.
- ۷- خالدی، شهریار، «جغرافیای زیستی»، چاپ اول، تهران، نشر قومس، ۱۳۷۳.
- ۸- رهامی، محسن، «اقدامات تأمینی و تربیتی»، چاپ نخست، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۱.
- ۹- قاسمی، ناصر، «اقدامات تأمینی و تربیتی در حقوق ایران»، چاپ نخست، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۷۴.
- ۱۰- قاسمی ناصر، «حقوق کیفری محیط زیست» چاپ دوم، انتشارات جمال الحق، ۱۳۸۴.

- ۱۱- قوام، میرعظیم، «حمایت کیفری از محیط زیست»، چاپ اول، تهران، انتشارات سازمان حفاظت از محیط زیست، ۱۳۷۵.
- ۱۲- لواسانی، احمد، «کنفرانس بین‌المللی محیط زیست در ریو»، چاپ اول، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۷۲.

ب) مقاله‌ها و مجله‌ها

- ۱- افتخاری، محسن، «جرم و محیط زیست»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، سال سوم، شماره هشتم، ۱۳۸۲.
- ۲- امینی، علی رضا، «برنامه ملی کاهش قیمت تمام شده کالاها و خدمات»، ماهنامه بازار بین‌الملل، سال دوم، شماره نهم، آبان و آذر ۸۹.
- ۳- باقری ابیانه، سمیرا، خالقی پور، زهرا، «قاجاق مواد سوختی و آثار زیان بار آن بر محیط زیست»، هفته نامه تخصصی امور گمرکی، سال سیزدهم، شماره ۵۷۰، ۱۴ دی ۱۳۸۹.
- ۴- بهرامی احمدی، حمید، «سیاست و محیط زیست»، مجله دانش سیاسی، سال پنجم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۸۸.